

فهرست نسخه‌های عکسی

کتابخانه عمومی حضرت آیت‌الله العظمی مرعشی نجفی

بفازة العالی

ایران - قم

جلد اول

تألیف
محمد علی عازری

بیت
بیت‌سود مرعشی

نسخه‌شناخت‌های عکسی

رضا مختاری

فهرست نسخه‌های عکسی کتابخانه عمومی حضرت آیت‌الله العظمی مرعشی نجفی، محمد علی عازری، زیر نظر سعید محمود مرعشی، (چاپ اول: قم، کتابخانه آیت‌الله العظمی مرعشی نجفی، ۱۳۶۹/۱۳۱۱). چهار + ۲۵۷ ص.

فهرست نگاری نسخه‌های خطی به شیوه متداول امروزی تقریباً در سده اخیر رواج پیدا کرده است. در تاریخ اسلام از قدیم الایام و روزگاران نزدیک به عصر ائمه - علیهم السلام - کتابهای فراوانی با عنوان «فهرست» نوشته شده است. مانند فهرست ابن ندیم و شیخ طوسی و نجاشی (معروف به رجال نجاشی) که برغم تشابه از برخی جهات با فهرست نسخ خطی متداول امروز، از مقوله‌ای دیگرند و دارای هدفی دیگر. همچنین کتابهایی مانند کشف الحجب و الاستار عن أحوال الکتب والأسفار و مرآة الکتب و الذریعة إلى تصانیف الشیعة، در عین اینکه حالتی فهرست گونه، و تا اندازه‌ای نقش فهرست نسخ خطی را به عهده دارند، اهدافی دیگر نیز داشته‌اند که بحث تفصیلی آن، خارج از این مقاله کوتاه است.

به هر حال، تدوین فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه‌های عمومی و خصوصی، به شیوه و انگیزه‌هایی که اکنون متداول است، از کارهای بسیار سودمند برای حفظ و معرفی دُرهای گرانبهایی است که عنوان «مخطوط» و

«خطی» به خود گرفته و در گوشه‌ای آرام و ساکت خزیده‌اند. در ایران اسلامی در این زمینه کارهای زیادی شده و به عقیده متخصصان فن، در هیچ کشوری به اندازه ایران فهرست نسخه‌های خطی نوشته و منتشر نشده است. از آن جمله است فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه آستان قدس رضوی در یازده مجلد تاکنون، و نیز فهرست الفبایی آن کتابخانه شامل معرفی پانزده هزار مجلد نسخه خطی، فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه مجلس شورای اسلامی در بیش از بیست مجلد، دانشگاه تهران در هجده مجلد، ملک هفت مجلد، وزیری یزد پنج مجلد، کتابخانه مدرسه عالی شهید مطهری در پنج مجلد، فیضیه قم در دو مجلد، نشریه نسخه‌های خطی از انتشارات کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران در یازده شماره، میکروفیلم‌های کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران سه مجلد، و بالاخره کتابخانه مرحوم آیت‌الله العظمی نجفی مرعشی - قدس سره الشریف - که تاکنون هجده مجلد از فهرست نسخه‌های خطی آن منتشر شده است.

این کتابخانه برغم آنکه نو بنیاد است و سالهای متمادی از تولد آن نمی‌گذرد، تعداد کتابهای چاپی آن از مرز دوست

و پنجاه هزار جلد می گذرد. نسخ خطی کتابخانه بالغ بر بیست و پنج هزار جلد است که برخی، خود مجموعه ای از چند کتاب یا رساله است که اگر آن تعداد عناوین نیز به حساب آید، حدود شصت هزار عنوان خواهد شد. مجموعه ذخائر آن پیوسته رویه فزونی و توسعه است و همچنان برخی از صاحبان کتابخانه های کوچک شخصی، کتابهای خود را به آن وقف یا اهدا می کنند و کتابخانه نیز بسیاری از نسخ خطی را از صاحبان آنها می خرد.^۲

مایه خرسندی است که در مدتی اندک، این کتابخانه هجده مجلد از فهرست نسخ خطی خود را - هر کدام شامل چهار صد نسخه - منتشر کرده است؛ با اینکه - مثلاً - با گذشت بیش از شصت سال از انتشار اولین مجلد فهرست کتابخانه آستان قدس رضوی، تاکنون تنها یازده مجلد از فهرست نسخ خطی آن - افزون بر يك جلد فهرست الفبایی - منتشر شده است.

سپاس خدای را که اینک اولین مجلد از فهرست نسخه های عکسی کتابخانه آیت الله العظمی مرعشی هم منتشر شد و در اختیار محققان و مشتاقان قرار گرفت. به منظور قدردانی از این اقدام خداپسندانه و به قصد معرفی آن، این مقاله فراهم آمده است. سرپرست محترم کتابخانه در مقدمه کوتاهی بر این فهرست مرقوم داشته اند:

بخش نسخه های عکسی یکی از بخشهای ویژه کتابخانه عمومی حضرت آية الله العظمی مرعشی نجفی مد ظلّه العالی میباشد. این بخش در هر گیرنده عکسهائی از نسخه های خطی مهم موجود در کتابخانه های خارج از کشور و تعداد ناچیزی هم داخل کشور است و در نتیجه سالها تلاش و کوشش مستمر اینجانب طی مسافرتهاى پی در پی به نقاط مختلف جهان و بازدید از کتابخانه ها و مراکز علمی بزرگ و انتخاب نسخه های مورد نظر فراهم گردیده است. در تهیه میکروفیلم نسخه ها در پاره ای از کشورها جنأ با مشکلات فراوانی دست به گریبان بوده ایم که بازگو نمودن آن بیش از آنست که در این مختصر

بگنجد. اینک بحمد الله با فراهم آمدن این مجموعه، دانشمندان و محققان و پژوهشگران می توانند رأساً بدون صرف کوچکترین هزینه از نسخه های عکسی موجود که در این فهرست و جلدهای بعدی آن معرفی شده در کتابخانه بهره گیرند.

خدای را سپاس که این توفیق را بجا ارزانی فرمود تا نسبت به تهیه تصاویر اینگونه منابع مهم اسلامی که با کمال تأسف اصل آنها در این سده اخیر به وسیله ایادی استعمار و سوداگران بیخما رفته و در دیگر کتابخانه ها و یا موزه های شخصی افراد غیر مسئول و تجارت پیشه خارج از کشور قرار دارد موفق شویم.

در آرشیر این بخش از کتابخانه تاکنون توانسته ایم بیش از دو هزار میکروفیلم تهیه و آنها را بصورت نسخه عکسی فراهم سازیم و بسیاری خداوند در صورت رفع مشکلات تا آنجا که در توان داریم در تهیه اینگونه منابع و مآخذ از هیچ کوششی فروگذار ننموده و نسخه های بیشتری را فراهم خواهیم آورد.

کار فهرست نگاری نسخه های عکسی از هنگام شروع بکار این بخش همچنان مورد نظر بوده است، لکن بعلت حجم روزافزون کتاب بویژه نسخه های خطی که الزاماً فهرست نویسی آنها در اولویت قرار داشته اند و متأسفانه هنوز هم به پایان نرسیده است این مهم بعهدۀ تأخیر سپرده شد تا سرانجام با پیشنهاد اینجانب دانشمند محقق برادر محترم جناب حجة الاسلام آقای محمد علی حائری خرم آبادی دامت افاضاته این کار را با نظرخواهی از اینجانب آغاز کردند و خوشوقتیم که اینک جلد اول را که در آن پانصد نسخه معرفی شده آماده و منتشر سازیم.

امید داریم - ان شاء الله - تدوین و نشر سایر مجلدات فهرست نسخ عکسی دیری نپاید و هر چه زودتر در پیش دید مشتاقان نهاده شود.

چنانکه گذشت این مجلد شامل معرفی پانصد نسخه عکسی است که البته برخی تصویر مکرر از يك نسخه یا يك کتاب و برخی مجموعه ای است شامل چند کتاب یا رساله

(مانند شماره ۳، ۲۰، ۲۳، ۲۷، ۸۲، ۱۲۵).

در این فهرست در شناسایی و انتساب نسخه ها دقت کافی شده و ذیل هر نسخه برخی از منابعی که از آن کتاب و مؤلف یاد کرده اند ذکر شده که کمک خوبی به محققان، و بسیار راهگشاست. افزون بر اینها، فهرست به شیوه ای سهل التناول تدوین شده و از به کار بردن رموز و نشانه های اختصاری که برای بسیاری از مراجعه کنندگان مفهوم نیست، خودداری شده است. شماره ترتیبی که در فهرست آمده همان است که ذیل آن، نسخه در کتابخانه ثبت شده است و نتیجتاً مانند فهرست نسخه های اهدایی مرحوم مشکاة به دانشگاه تهران نیست که برای هر نسخه سه شماره ذکر شده و خواننده معمولی، گیج می شود و نمی داند با کدام شماره باید به کتابخانه مراجعه کند تا به نسخه مورد نظر دست یابد و در يك كلام، زود یاب بودن در این فهرست کاملاً مد نظر بوده و مشخصات کتابشناسی و نسخه شناسی از هم متمایز است و مانند برخی مجلدات فهرست دانشگاه تهران، محققین در مشخصات نسخه شناسی و شماره نسخ دچار ابهام و خلط نمی شوند.

نویسنده برای معرفی کتاب و مؤلف به منابع متعدد رجوع کرده و دچار برخی اشتباهات معروف نشده است. فی المثل در ص ۵ و ۶ متذکر شده اند که برغم مشهور، امالی منسوب به ابوعلی (فرزند شیخ طوسی) از آن شیخ طوسی است و نه خود ابوعلی. و این دقتها و ریزه کاریها در جای جای فهرست مشهود است. و پس از ذکر کتابشناسی و نسخه شناسی - تا آنجا که شناسایی شده - نام کتابخانه ای که عکسش از آن کتابخانه گرفته شده ذکر شده و اگر نسخه در فهرست آن کتابخانه معرفی شده باشد، شماره جلد و صفحه فهرست و احیاناً شماره ثبت آن نسخه در کتابخانه اصلی ذکر شده است و برخی نسخه های عکسی که اصل آن نسخ در فهرستها درست معرفی نشده یا مؤلف آنها شناخته نشده، شناسایی شده اند مانند ص ۱۷۹ و ۱۸۰ در معرفی مثال

الطالب فی مناقب علی بن ابی طالب، و ص ۲۳۱ در معرفی زهرالریاض و زلال الحیاض.

اگر کتابی که نسخ عکسی آن معرفی شده قبلاً چاپ شده، نویسنده غالباً به آن اشاره کرده اند و بعضاً نسخه های متعدد موجود از يك كتاب را نیز یاد کرده اند (مانند ص ۳۷۵ در باره ذخیره سید مرتضی). البته در برخی موارد هم برغم فحص بسیار نه مؤلف نسخه شناخته شده و نه کتابخانه ای که عکس از روی نسخه آن تهیه شده است (برای نمونه به شماره های ۳۲، ۵۷، ۵۸، ۵۹ می توان اشاره کرد). در نقل صدر و ذیل نسخ دقت شده که قسمتهایی نقل شود که کاملاً گویا و ممیز کتاب از کتابهای مشابه باشد؛ به خلاف برخی فهرستها که به هنگام نقل آغاز یا انجام نسخ، قسمتی را نقل کرده اند که مشترک بین کتابهای متعدد است؛ مثل: الحمد لله رب العالمین و الصلاة علی سیدنا محمد و آله الطاهرین و بعد... گرچه این فهرست نه بر اساس الفبایی تنظیم شده نه به شیوه موضوعی، ولی فهرست الفبایی کتابها در پایان آن، این نقیصه را جبران می کند. کتابهای عکسی که در این مجلد معرفی شده از روی نسخه های کتابخانه های متعددی گرفته شده است، مانند کتابخانه مدرسه احمدیه حلب، کتابخانه صاحب اعیان الشیعه در دمشق، دار الکتب الظاهرية دمشق، دانشگاه پرینستون آمریکا، سلیمانیه استانبول، ناصریه در لکنهو، چسترییتی دبلین، ملی پاریس، اسکوریال مادرید، کتابخانه قاضی محمد علی الاکوع، کتابخانه شیخ هادی کاشف الغطاء در نجف، ملا مراد (امام زاده) استانبول، کتابخانه سلطان احمد سوم در استانبول، کتابخانه واتیکان، ملی برلین، ایا صوفیه استانبول، دانشگاه توینیکن آلمان غربی، دانشگاه لس آنجلس آمریکا، کتابخانه ملت استانبول، کتابخانه آیت الله حکیم در نجف اشرف، طوب قایی استانبول، موزه بریتانیا در لندن، کتابخانه کوپربلی استانبول، بوهار کلکته، کتابخانه حسینیه لکنهو، کتابخانه صاحب عیقات در لکنهو، دانشگاه پنجاب، کتابخانه سالار

جنگ در حیدرآباد دکن، دارالکتب المصریة، امپروزایانا در میلان و چند کتابخانه شخصی.

افزون بر اینها از برخی نسخ کتابخانه های داخلی نیز عکس تهیه شده که بعضاً کتابخانه های دوردست یا شخصی است که برای محققان دسترسی به آنها به راحتی میسر نیست. گذشته از عکس نسخ قدیم ارزشمند، عکس برخی تألیفات معاصران نیز وجود دارد که بسیار سودمند است؛ از باب نمونه تألیفات متعددی از مرحوم آیت الله حاج شیخ مرتضی حائری - قدس سره الشریف - در فقه و اصول به خط ایشان، در این مجلد فهرست معرفی شده و عکس آنها در کتابخانه وجود دارد که نتیجتاً دسترسی به آنها را آسان کرده است. از جمله کتابهای شرح العروة الوثقی (شماره ۱۴۷، ۱۴۹)، شرح الشرائع (شماره ۱۵۰، ۱۵۲)، کتاب الخمس (شماره ۱۵۳، ۱۵۴)، ابتغاء الفضیلة (شماره ۱۵۵، ۱۵۸)، مبانی الاحکام فی اصول شرائع الاسلام (شماره ۱۵۹، ۱۶۰). و چه سودمند و کارآمد است که صاحب همتی، آستین همت به کمر زند و این آثار ارزشمند را احیا کند.

از جمله کتابهایی که نسخه عکس ارزشمند آن در این فهرست معرفی شده است، از این آثار می توان نام برد:

۱- شماره ۳۱، تبیان شیخ طوسی، نوشته شده به سال ۵۶۷ که در سال ۵۷۰ با اصل مقابله شده است. از نسخه کتابخانه دانشگاه پرینستون آمریکا.

۲- شماره های ۴۴ و ۴۵، تهذیب شیخ طوسی به خط شیخ حسین بن عبد الصمد که با نسخه اصل مقابله کرده و آنها را پیستادش شهید ثانی به تاریخ ۹۵۵ قمری در آن دیده می شود.

۳- شماره های ۲۸۳ - ۲۸۹، تفسیر ثعلبی (الكشف والبیان).

۴- شماره ۳۱۸، مبسوط شیخ طوسی، مکتوب به سال ۶۹۷ با تصحیح و علامت بلاغ. از نسخه کتابخانه موزه بریتانیا در لندن.

۵- شماره های ۳۲۸، ۳۲۹، شرح نهج البلاغه بحرانی به خط مؤلف. از نسخه چستر بیٹی دبلین.

۶- شماره ۳۴۴، نقد الرجال تفرشی به خط مؤلف.

۷- شماره ۴۱۳، مبسوط شیخ طوسی، مکتوب به سال ۶۰۰ با علامت بلاغ و اینها. از نسخه کتابخانه دانشگاه لس آنجلس آمریکا.

۸- شماره ۴۴۸، کشف المراد علامه حلی به خط مؤلف (۱) مکتوب به سال ۶۹۰. از نسخه چستر بیٹی دبلین. همانگونه که ملاحظه می شود نسخ بسیار ارزشمند کتابهای علوم اسلامی بر اثر سهل انگاری کشورهای اسلامی از آمریکا و اروپا سر درآورده است!

افزون بر کتابهای علمی، نسخه عکس برخی اسناد سیاسی یا وقفنامه های خیلی قدیمی و معتبر نیز در این جلد معرفی شده است. مانند عکس نوشته مورگان شوستر آمریکایی^۲ به روزنامه تایمز لندن به تاریخ ۲۱ اکتبر ۱۹۱۱/۲۷ شوال ۱۳۲۹، که از نسخه کتابخانه سید حسن تقی زاده گرفته شده است. (شماره ۲۰۱)، و وقفنامه ای که به سال ۹۸۳ نوشته شده و خط مرحوم شیخ بهایی و تعدادی دیگر از علما مبنی بر اجرای صیغه وقف روی آن دیده می شود و واقف، مزارعی را در اطراف اصفهان جهت امور خیریه و صرف در عتبات عالیات وقف کرده است. (شماره ۲۲۰)، و نیز وقفنامه ای که به سال ۱۱۰۷ قمری تنظیم شده و در اول و آخر آن صورت مهر و امضای علامه مجلسی و آقا جمال خوانساری و بسیاری از علمای بزرگ دیگر دیده می شود که طی آن، واقف املاک و مزارع و روستاهای متعددی را در اصفهان و قم (از جمله شش دانگ قریه شادان از توابع کرون اصفهان) جهت صرف در امور خیریه و غیر آن، وقف کرده است. (شماره های ۲۱۸، ۲۱۹).

اینک با ذکر چند نکته و بیان چند سهو - که کمتر کتابی خالی از آن است - این مقاله را به پایان می بریم:

* در ص ۲۸ در تعریف واژه مُخَضَّر آمده است:

«مُخَضَّر اشخاصی را می گویند که مقداری از عمر خود را در دوره جاهلیه طی کرده باشند.»

در این تعریف اندکی تسامح روی داده است و تعریف دقیق مخضرم در اصطلاح محدثین چنانکه حافظ عراقی در شرح الفیة الحدیث گفته چنین است:

المخضرمون... هم الذین ادرکوا الجاهلیة و حیاة رسول الله - صلی الله علیه و آله - و لیست لهم صحبة^۱.

شهید ثانی نیز مشابه همین تعریف را آورده و فرموده است:

.... المخضرمون الذین ادرکوا الجاهلیة و الاسلام و لم یلقوا النبی - صلی الله علیه و آله - سواء أسلموا فی زمن النبی - صلی الله علیه و آله - کالنجاشی أم لا^۲.

* در اینکه مؤلف اصحاب الشیعة کیست، دو قول است.

برخی مؤلف آن را نظام الدین صهرشتی (قرن پنجم) از شاگردان سید و نجاشی و شیخ طوسی می دانند و برخی، قطب الدین کیدری شارح نهج البلاغه، که از تألیف شرح نهج البلاغه به سال ۵۷۶ فراغت پیدا کرده^۳ و حدود یک قرن از صهرشتی متأخر است.

مؤلف در ص ۱۲۳ و ۱۲۴ نیز ابتدا کتاب را به صهرشتی منتسب کرده و در پایان افزوده است: «لکن بعضی از بزرگان بنا به قرائنی کتاب را به قطب الدین کیدری... نسبت داده اند.» ولی انتساب اصحاب به کیدری، به گفته پژوهشگر رجالی معاصر استاد شبیری زنجانی، تقریباً قطعی است. زیرا در کتاب صلاة اصحاب سخنی از غنیه ابن زهره (متوفای ۵۸۵) نقل شده و پیداست که صهرشتی از نظر زمانی متقدم بر ابن زهره است، به خلاف کیدری. و ثانیاً عبارات اصحاب شهادت زیادی با غنیه ابن زهره دارد و احتمال اینکه غنیه از آن اخذ کرده باشد، بسیار بعید است، به خلاف احتمال اخذ کیدری از غنیه که هیچ بعید ندارد.

* در ص ۲۶۴ آورده اند: «... حاجی نوری اولین شارح

نهج البلاغه را ابوالحسن بیهقی کیدری می داند.» که باید بر آن افزود: علامه امینی اولین شارح نهج البلاغه را علی بن ناصر یکی از دانشمندان معاصر رضی می داند^۴.

* نیز در ص ۲۶۳ نوشته اند: «تاکنون حدود یکصد و پنجاه شرح و تعلیقه بر نهج البلاغه نوشته شده است. که باید افزود حدود سیصد شرح و تعلیقه تاکنون بر این کتاب عظیم نگاشته شده است^۵».

* در اینکه ابن ادریس تبیان شیخ طوسی را تلخیص کرده است، هیچ اختلافی نیست. نسخه های متعددی - گر چه ناقص - از این کتاب در دست است و چاپ هم شده است. برخی معتقدند که ابن ادریس غیر از تلخیص تبیان، کتاب دیگری دارد به نام تعلیق تبیان که در آن ایراداتی بر تبیان وارد کرده است. نویسنده هم (در ص ۳۶۶ و ۳۶۷، ذیل شماره ۴۱۸) هر دو قول را آورده اند. ولی تقریباً قطعی است که این دو، نام یک کتاب است و نه دو کتاب^۶. بحث تفصیلی در این موضوع را «این زمان بگذار تا وقت دگر»، چون «آسوده شبی خواهد و خوش مهتابی». مناسب بود که مصحح تلخیص تبیان^۷، در مقدمه، بحث مستوفایی در این زمینه مطرح می کرد که متأسفانه چنین نکرده است. اجمالاً اشاره می کنم که در نسخه شماره ۸۵۸۶ کتابخانه آستان قدس رضوی که به سال ۶۴۰ (یعنی حدود چهار و دو سال پس از وفات ابن ادریس نوشته شده)، کاتب در مواضع متعدد، نام آن را «تعلیق» ضبط کرده است؛ با اینکه محتوایش همان تلخیص تبیان است و نه ایراد و حواشی بر تبیان. و ابن ادریس کلمه تعلیق را در این مفهوم به کار برده نه در مفهوم امروزی تعلیقه و حاشیه. کسانی که گفته اند تعلیق تبیان متضمن ایراداتی بر کتاب تبیان است، شاید از لفظ «تعلیق» به اشتباه افتاده اند، و بعید نیست پیشگام بودن ابن ادریس در نقد آراء فقهی شیخ، این توهم را تقویت کرده باشد.

* در ص ۲۸۹ مذهب ابن براج این چنین معرفی شده

است: «کتابی است موجز در مسائل فقهیه». با اینکه کتابی موجز نیست، بلکه مبسوط است و در دو جلد قطور چاپ شده است.

* در صفحات ۴۵، ۴۶، ۶۳، ۶۴، ۱۲۰، ۱۵۳، ۱۵۴، ۲۵۱، درگذشت علامه محمد باقر مجلسی - علیه الرحمة - به سال ۱۱۱۱ قمری و در ص ۲۵۰ درگذشت شیخ بهائی به سال ۱۰۳۱ ذکر شده است. گویانکه این دو تاریخ نیز نقل شده، ولی صحیح آن، به ترتیب ۱۱۱۰ و ۱۰۳۰ است.^{۱۱}

* در ص ۱۳۶، همان طور که مشهور است درگذشت راغب اصفهانی را در قرن ششم دانسته اند؛ ولی مرحوم میرزا محمد خان قزوینی اثبات کرده که وی در حدود سال ۴۰۰ قمری از دنیا رفته است.^{۱۲}

به برخی اغلاط چاپی هم که در کتاب راه یافته - برای اصلاح در چاپهای بعدی - در اینجا اشاره می شود:

نثر نویسنده هم بعضاً متأثر از زبان عربی است؛ مانند این جمله در ص ۵۱: «ابن نقطه هم بدور خود ذیلی در دو جزء بر کتاب اكمال ابن ماکولا نوشته است». که «بدور خود»، یعنی «به نوبه خود». در پایان کتاب فهرست الفبایی کتابها آمده که اگر فهرست نام مؤلفان هم به آن افزوده شده بود، فایده آن عامتر بود. مقدمه نویسنده هم بسیار کوتاه است. مناسب بود راجع به شیوه و مشکلات کار و سایر جوانب آن بحث مستوفایی ارائه می شد.

باری، حروفچینی، تجلید، صحافی، طراحی و سایر امور جنبی و فنی کتاب نیز جالب و درخور تحسین و قدردانی است، و در ایران کمتر فهرستی به این تمیزی و زیبایی چاپ شده است. توفیق نویسنده و رئیس محترم کتابخانه در ادامه این خدمت بزرگ فرهنگی، همواره افزون باد.

پانوشتها:

- ۱- از بهترین و دقیقترین فهرستها، می توان از فهرست کتابخانه اهدایی سید محمد مشکاة به کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران، و فهرست کتب خطی کتابخانه های اصفهان نوشته استاد محقق و متتبع حجت الاسلام والمسلمین آقای سید محمد علی روضائی نام برد. این کتاب با اینکه حدود سی سال پیش نوشته شده، هنوز حای مطالب بکر و تحقیقی ارزشمندی است که با توجه به فقدان منابع و امکانات امروزی درسی سال پیش، اهمیت آن بیشتر روشن می شود. افسوس که در آن روزگار از این کتاب استقبال خوبی نشد و قدر آن ناشناخته ماند و این امر موجب توفک این کار سودمند شد.
- ۲- برای آشنایی گسترده با این کتابخانه، رک: «آشنایی با کتابخانه آیت الله العظمی مرعشی نجفی». آینه پژوهش. (شماره ۱، خرداد و تیر ۶۹). ص ۶۱-۷۳.
- ۳- سررگان شومستر آمریکایی، به درخواست دولت وقت ایران در سال ۱۳۲۹ قمری برای اصلاح وضع ناپسامان اقتصادی کشور به ایران سفر کرد و به استخدام دولت ایران درآمد. در اکتبر ۱۹۱۱ روزنامه تایمز لندن مقاله ای در باره اظهارات شومستر درج کرده و شومستر این مکتوب را در پاسخ آن، به مدیر روزنامه تایمز نوشته است. (رک: ص ۱۸۲).
- ۴- شرح الفیه الحدیث. حافظ عراقی. تحقیق محمود ربیع. (چاپ دوم: بیروت، عالم الکتب، ۱۴۰۸). ص ۳۶۸.

ص	ص	غلط	صحیح
۱۱	۳ از پایین	وجمله لشیطین الاتس	وجمله لشیطین الاتس
۲۸	۲ و ۹ از پایین	الترجم فی الفة	الترجم فی اللغة
۶۹	۱۰ از پایین	جرامع التقیهه	جوامع - یا الجوامع - التقیهه
۸۲	۲	الجاهلیة	الجاهلیة
۱۱۸	۲ از پایین	فی انساب العلویة	فی الأنساب العلویة
۱۲۷	۳	محتمل الضیاء	محتمل الضیاع
۱۲۲	۶ از پایین	لکتابه مدارک	لکتابه مدارک
۱۳۷	۷ از پایین	الی العالم والخاص	الی العام والخاص
۱۸۲	۸	مسور شومستر	مسور شومستر
۲۵۶	۱۰	عتیقه ای	عتیقه ای
۳۵۰	۱۵ از پایین	بیان آورده	به پایان آورده
۴۰۸	۲	عقیده	عقیده
۴۰۹	۱۶ از پایین	به کتاتب	بکتاتب
۴۲۱	۱۰	کتاب التهنید	کتاب التمهید
۴۲۳	۶	صلاح الدین	صلاح الدین

۵. شرح الدرر، شهید قالی، تحقیق عبد الحسین محمد علی یقانی، (چاپ اول)، قم، کتابخانه آیت الله العظمی مرعشی، ۱۳۰۸، ص ۳۳۷.

۶. الدرر فی تصانیف الشیخ، شیخ آقا بزرگ تهرانی، (چاپ سوم، بیروت، دارالاضواء، ۱۳۰۳)، ج ۲، ص ۱۱۸.

۷. الدرر فی الکتاب و السنة و الادب، علامه امینی، (چاپ سوم، بیروت، دار الکتاب العربی، ۱۳۸۷)، ج ۳، ص ۱۸۶.

۸. ر.ک. کتابخانه نوح الهلاله، رضا اسفندی، (چاپ اول، تهران، بنیاد نوح الهلاله، ۱۳۵۹).

۹. ر.ک. فهرست کتابهای اهدائی مشکا به کتابخانه دانشگاه تهران، طبعی منزوی، (چاپ اول، تهران، دانشگاه تهران، ۱۳۳۰)، ج ۱، ص ۱۲۰۳. فهرست میگزینهای کتابخانه دانشکده الهیات و معارف اسلامی مشهد، محمود ناضل، (مشهد، دانشکده الهیات و معارف اسلامی مشهد، ۱۳۵۲)، بخش ۲، ص ۵۶.

۱۰. این کتاب بار نخست با نام المنتخب من تفسیر القرآن و التذکره المستعرجة من العیون و با تصحیح آقای سید مهدی رجایی (چاپ اول، قم، کتابخانه آیت الله العظمی مرعشی، ۱۳۰۹) در دو جلد منتشر شده است. البته، مجروح آن تاکنون به دست نیامده و این مقدار که چاپ شده، ناقص و از آیه شریفه ۱۳۶ بقره به بعد است. در اینجا به ایراداتی که بر خود یک صلحه از مقدمه مصحح منتخب تبیان (ج ۱، ص ۱۱ و ۱۲) وارد است و بی ارتباط با بحث ما نیست؛ اشاره می شود:

مصحح برای تصحیح از سه نسخه استفاده کرده است؛ ۱. نسخه شماره ۸۵۸۶ کتابخانه آستان قدس رضوی که تصویر آن در فهرست عکسی مورد بحث، ذیل شماره ۳۱۸ معرفی شده است؛ ۲. نسخه شماره ۲۵۸۲ کتابخانه آیت الله العظمی مرعشی نجفی؛ ۳. نسخه شماره ۵۰۱۶ همان کتابخانه.

اولاً مصحح از نسخه دوم و سوم به عنوان نسخه های کامل یاد کرده اند که درست نیست و اگر این دو نسخه کامل است، پس چرا مصحح از آیه ۱۳۶ بقره به بعد را چاپ کرده است؟! البته در فهرست نسخه های خطی کتابخانه آیت الله العظمی مرعشی هم که این دو نسخه معرفی شده، ج ۱، ص ۱۵۶ رج ۱۳ ص ۲۱۸، شبیه این نقص دیده می شود و هیچ گونه اشاره ای به نقصان این دو نسخه نشده و معین نشده که شامل چه قسمتهایی است. فهرست نویسنده نیز با ذکر صدر و ذیل نسخه که کار بسیار آسانی است، خود را آسوده کرده است و کم له من نظیر!

ثانیاً نسخه شماره ۸۵۸۶ کتابخانه آستان قدس، چنانکه در فهرست آن کتابخانه (ج ۱، ص ۵۵۵) و هم در فهرست عکسی مورد بحث (ص ۳۶۷) آمده است، شامل آیه ۱۰۹ سوره بقره به بعد است؛ ولی مصحح از آیه ۱۳۶ به بعد را چاپ کرده است!

ثالثاً از چند نسخه معتبر دیگر تعلق تبیان، مانند نسخه شماره ۹۱ کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران (از کتب اهدائی مشکا) و میگزینم شماره ۱۱۱ و ۱۱۲ کتابخانه دانشکده الهیات و معارف اسلامی مشهد، در تصحیح استفاده نشده است.

رابعاً مصحح گفته است که در آخر نسخه ها از این کتاب با عنوان المنتخب من تفسیر القرآن یاد شده است؛ با اینکه در نسخه شماره ۸۵۸۶ آستان قدس رضوی و نسخه شماره ۲۵۸۲ کتابخانه آیت الله العظمی مرعشی، که هر دو نسخه مرده استفاده مصحح بوده، مگرراً از آن با عنوان تعلق تبیان یاد شده؛ چنانکه در فهرست هر دو کتابخانه (به ترتیب ج ۱، ص ۵۵۵ رج ۱۲، ص ۱۵۶) نیز آمده است. و مفسر از همه اینکه خود مصحح در چندین جا در مطاری کتب به نقل از نسخ خطی از آن با عنوان تعلق تبیان یاد کرده است و خود مترجمه آن نبوده و در مقدمه چنان سخنی گفته است. برای نمونه به این موارد توجه شود:

ا. ج ۱، ص ۱۱۴، تم ما خلق من الجزء الفانی.

ب. ج ۱، ص ۱۶۱، التعلق من الجزء الثالث من کتاب العیون.

ج. ج ۱، ص ۲۳۰، تم التعلق من الجزء الثالث من کتاب العیون.

د. ج ۱، ص ۲۳۱، التعلق من الجزء الرابع من العیون.

ه. ج ۱، ص ۳۹۹، تم التعلق من الجزء الخامس من العیون.

تتبعاً در جلد اول، مصحح این همه تعبیر «التعلق من العیون» را به نقل از نسخ آورده است. مع ذلك در مقدمه کتاب نوشته اند: در نسخه ها از این کتاب با تعبیر «المنتخب من العیون» یاد شده است.

خامساً مصحح (ج ۱، ص ۱۱) آورده است که: «شهید قالی در اجازات کتبی این گفته است؛ این کتاب غیر از تطبیقات این ادریس است». حال آنکه در اجازات مذکور چنین سخنی نیست و با حداقل اینجانب نیانم. (چون مصحح نشانی دلیل نداده و یاد نکرده است در کجای اجازات چنین مطلبی آمده است. و هذا شیخ من لیس).

۱۱. ر.ک. فهرست کتب خطی کتابخانه های اصهبان، سید محمد علی روضاتی، (چاپ اول، اصهبان، ۱۳۴۱)، ج ۱، ص ۱۳۸ و ۱۳۹؛ طبقات اعلام الفیحه قرن ۱۱، ذیل عنوان «بهاء الدین الصامی» (در زیر چاپ)؛ بررسی اعلام الکاتب، سید جواد فیضی، نور هلم، شماره ۱۹، ص ۷۶ - ۷۸، شماره ۲۱، ص ۱۶۸، ۱۶۹؛ زندگینامه علامه مجلسی، مصحح الدین مهدوی، (اصهبان، حسینیه عماد زاده)، ج ۱، ص ۵۷ - ۵۸؛ اشنیة الهلالیه، شیخ بهائی، تصحیح سید علی موسوی خراسانی، (چاپ اول، قم، مؤسسه آل البیت، علم السلام، ۱۳۱۰)، ص ۵۳ - ۵۶، مقدمه مصحح.

۱۲. ر.ک. یادداشت های قدیمی، به کوشش ایرج افشار، (تهران، انتشارات علمی، ۱۳۶۲)، ج ۵، ص ۲ - ۱۵.